
Kulcsár Árpád:

**Ravasz László kolozsvári teológiai tanárrá választása;
tanári, nevelői, mentori munkája tanítványai
visszaemlékezéseiben**

Abstract: The election of László Ravasz for lecturer of practical theology; his work as a lecturer, tutor, and mentor in the remembrance of his students.

Between 1907-1921 László Ravasz was the lecturer of practical theology at the Protestant Theological Institute at Kolozsvár-Cluj. Beside the portrait as a lecturer, it's also important to describe him as a tutor and mentor. At that time his students were – without enumerating the full list – Lajos Imre, Sándor Makkai, Imre Révész Jr., Sándor Tavaszy, János Vásárhelyi. According to their memoirs, the young lecturer influenced and encouraged them in deepening their knowledge in theology and other sciences. László Ravasz was committed for important reforms in the theological education, which are nowadays still relevant.

Keywords: László Ravasz, practical theology, education for ministry, tutoring, mentoring.

1906 őszén Ravasz László egyéves berlini tanulmányútjáról hazaérkezve hozzáfog doktori, majd 1907 tavaszán teológiai magántanári dolgozata megírásához. A gyors tudományos munkát az teszi indokolttá, hogy a kolozsvári teológián a gyakorlati teológiai katedra Molnár Albert hirtelen halálának következtében üres, évek óta a többi tanár tanítja tantárgyait.¹ Ravasz Lászlónak sietnie kell, mert a soron következő egyházkerületi közgyűlésen napirendre tűzik a gya-

¹ „Kenessey adta elő a homiletikát Kovács Albertnek egy régi jegyzete alapján (amelyikből ő is tanult a nyolcvanas évek elején; Nagy Károly a liturgikát Molnár Albert jegyzete alapján; Pokoly a cura pastoralist és a katechetikát a Csiky Lajos jegyzete alapján. Különösen az utóbbiakat néztük le tartalmatlanságuk miatt. Csak az békített ki velük, hogy nagyon rövidiek voltak. A cura pastoralis pl. alig 35 kéziratos oldal. Az egyházjog Pokoly szaktárgya volt.” Ravasz László: *Emlékezéseim*. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 81.

korlati teológiai katedra betöltését, jelentkezőkből pedig több is akad. Jóbarátja, ifj. Bartók György már megszerezte doktorátusát filozófiából, most rajta a sor. A *Schopenhauer esztétikája*² című doktori dolgozata 1907 tavaszán jelenik meg. A kiadással járó költségeket – ahogy korábban külföldi tanulmányi útját – szülei fedezik. Ugyanez év őszén a *Bevezetés a gyakorlati theológiába*³ című magántanári dolgozata is napvilágot lát.

Az *Erdélyi Protestáns Lap* már 1906 november-december hónapok folyamán részleteket közöl esztétikai disszertációjából,⁴ a következő év tavaszán pedig magántanári dolgozatának szinte teljes első fejezetét hozza folytatásokban.⁵ A májusi lapszámban olvashatunk arról, hogy a kolozsvári teológiai fakultás pályázatot hirdetett a megüresedett gyakorlati teológiai tanszékre. A pályázatra öten is jelentkezik: Csekme Ferenc geryeszegi lelkész, görgényi esperes, Vásárhelyi Boldizsár⁶ dési lelkész, dr. M. Szakács Albert sövényfalvi

² RAVASZ László: *Schopenhauer esztétikája*. Szerző kiadása, Kolozsvár, Gombos Ferenc nyomdája, 1907.

³ RAVASZ László: *Bevezetés a gyakorlati theológiába*. Szerző kiadása. „Ellenzék” nyomda, Kolozsvár, 1907.

⁴ RAVASZ László: Schopenhauer személye. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. IX. 1906/47. 395-396; 48. 401-402; 49. 410-411; 50. 417-419; 51. 424-426.

⁵ RAVASZ László: A gyakorlati teológia történetének fő irányai. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/13. 99-100; 14. 109; 15. 116-118; 16. 125-126; 17. 130-131; 18. 139-140; 19. 149.

⁶ Vásárhelyi Boldizsár (1862-1942) Ilencfalván született, ahol elemi iskoláit is végzi. 1872-től a marosvásárhelyi gimnázium, 1880-tól a Nagynyedi Református Teológia tanulója. 1884-85 között Utrechtben peregrinus. Hazatérte után püspöki titkár, 1887-től szamosújvári, 1894-től dési lelkész. 1914-től a Dési Református Egyházmegye esperese, 1918-1940 között kolozsvári lelkész, 1921-23 között itt esperes. ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. 3. javított és bővített kiadás. (szerk. Ladányi Sándor) Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977. 678.

lelkész, dr. Bartók Jenő⁷ nyíregyházi lelkész, valamint dr. Ravasz László.⁸ A jelöltek rövid bemutatásra kerülnek, amelyből kiderül, hogy Csekme Ferenc és Vásárhelyi Boldizsár nevei ismertek az erdélyi református egyházi életben, komoly szolgálati tapasztalattal rendelkeznek, külföldön is tanultak, de lelkészi pályájuk végzése távol tartotta őket az aktív tudományos teológiai élettől. Talán nem véletlen, hogy Vásárhelyi Boldizsár éppen 1907-ben jelentet meg egy kis-könyvet,⁹ amely a kezdő lekipásztörök számára kíván tanácsokat, útmutatást adni szolgálatuk minél eredményesebb végzésére. M. Szakács Albert a jogtudományok doktora, aki a teológia tudományos művelésével budapesti teológiai stúdiumai óta nem foglalkozott – állítja a lap. Bartók Jenő oktatói tapasztalatokkal rendelkező, teológiai magántanári vizsgával bíró, bölcsészdoktorátust szerzett tehetséges gyülekezeti lelkész Nyíregyházán.¹⁰

Ravasz Lászlóval kapcsolatban megemlítésre kerül, hogy id. Bartók György püspök titkára és káplánja volt teológiai tanulmányai alatt. Korábban a kolozsvári *Egyetemi Lapok*ban, a *Vasárnap* című gyülekezeti lapban, valamint az *Erdélyi Protestáns Lap*ban jelentetett meg kisebb tanulmányokat, cikkeket, verseket, novellákat és fordításokat. Doktori dolgozatát a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, magántanári dolgozatát a Sárospataki Teológiai Akadémia fogadta el.¹¹

⁷ Bartók Jenő (1869-1953) Sárközújlakon született. Középiskolai és teológiai tanulmányait Debrecenben végezte, majd 1890-től a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem hallgatója, ahol 1892-ben doktori fokozatot szerez. 1894-1895 között Halléban peregrinus, majd Debrecenben gimnáziumi tanár. Egy évvel később Debrecenben szerzi meg teológiai magántanári címét. 1897-től nyíregyházi lelkész. ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. 54.

⁸ Érdekes, hogy a kolozsvári *Ellenzék* c. napilap a felsorolt neveken kívül (Csekme Ferenc, Szakács Albert, Vásárhelyi Boldizsár és Ravasz László) még másokat is említ: Szalay Ferenc nagyszebeni és Ignác Márton érszentkirályi lekipásztöröket, viszont nem tud Bartók Jenőről. N. N: Az erdélyi református egyházkerület rendkívüli gyűlése. In: *Ellenzék*. XXVIII/118. (1907. május 25) 3.

⁹ VÁSÁRHELYI Boldizsár: *Gyakorlati levelek egy kezdő lekipásztörhöz*. Nyomtatott Demeter és Kiss nyomdájában Désen, 1907.

¹⁰ [Különfélék] Theológiai tanári pályázat. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/20. 158.

¹¹ uo. 158.

A pályázat meghirdetését az *Erdélyi Protestáns Lap* alapján a *Dunántúli Protestáns Lap* is közli,¹² kiemelve, hogy a kandidátusok között Ravasz László a legfiatalabb, de máris komoly irodalmi munkásságot tudhat maga mögött.¹³ A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* röviden, egyszerre számol be arról, hogy Ravasz László Sárospatakon, május 16-án letette magántanári vizsgáját, illetve arról, hogy a kolozsvári Református Theológiai Fakultás tanári állásra hirdetett pályázatot.¹⁴ Az *Erdélyi Protestáns Lap* arról is tudósít a már említett cikkében, hogy Ravasz László magántanári dolgozatát a szaktanár kiváló értékűnek ítélte és a szóbeli vizsga elhagyását javasolta, erre azonban a vizsgaszabály szerint nem volt lehetőség. A rövid írásból kiderül, hogy Ravasz Sárospatakon tulajdonképpen korábban tette le magántanári vizsgáját, minthogy Kolozsváron megvédte volna esztétikából írt doktori dolgozatát.¹⁵ Ennek oka abban keresendő, hogy bírálói szerint dolgozata terjedelmesre sikeredett, amelynek alapos átnézése időt igényelt, pedig ebből volt ekkor a legkevesebb.¹⁶

Mivel doktori dolgozata már tavasszal elhagyta Gombos Ferenc nyomdáját, ezért Vásárhelyi Boldizsár új könyve mellett ennek ismertetése is megtalálható a lap szóban forgó számában. Tankó Béla¹⁷

¹² [Vegyes közlemények] Pályázat. In: *Dunántúli Protestáns Lap*. XVIII/21. (1907. május 26) 379.

¹³ „Az Erdélyi Protestáns Lap [...] pártállást nyíltan nem foglal, de a sorok között mégis az van, hogy Ravasz Lászlót véli legalkalmasabbnak, aki tanulókorában intézetüknek büszkesége és 2 évig püspöki titkár volt és hitoktató.” uo. 379.

¹⁴ [Iskola] Theológiai tanári magánvizsgálat. Theológiai tanári pályázat. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. VI/21. (1907. május 26) 332.

¹⁵ [Különfélék] Új theológiai magántanár. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/20. 157.

¹⁶ RAVASZ László: *Emlékezéseim*. 102.

¹⁷ Tankó Béla (1876-1946) Borberekén született, tanulmányait Enyeden végzi, a teológiát is itt kezdi el, majd Kolozsváron fejezi be 1899-ben, miközben egy évig edinburghi ösztöndíjas. 1900-tól Szászvároson tanít, a helyi gimnáziumban. 1909-ben szerzi meg filozófiai doktorátusát, majd 1914-ben magántanári képesítését a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen. Debrecenben kezd el tanítani, 1916-tól a filozófia rendes tanára, 1936-37-es tanévben az egyetem rektora. Böhm Károly filozófiai iskolájának egyik jeles képviselője. ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. 620.

szerint a szerző témaválasztása eredeti, mivel e dolgozat megírásáig Schopenhauer esztétikájáról nem jelent meg semmilyen értékelés magyar szerző tollából.¹⁸ Véleménye szerint helyes megközelítés, hogy Schopenhauer esztétikájának kidolgozása esetében a szerző a filozófus személyiségében kereste a megértés kulcsát.¹⁹ Tankó Béla úgy ítéli meg, Ravasz Lászlónak sikerült tudományos eszközök által beleérezni Schopenhauer gondolatvilágának mélyébe.²⁰ Nemcsak rendszeres, világos beosztású munkáról van szó, hanem a filozófia még nem teljesen kialakult és kiforrott szakterminusaival úgy operál, hogy a nehéz témát olvasmányosan, fordulatosan és színesen tudja előadni. Kritikai észrevétele, hogy ez a színesség a szöveg egyes részein annyira magával ragadja a szerzőt, és olyan szinteket ölt, amit Tankó csak a Schopenhauer munkáival való intenzív foglalkozás egyenes hatásaként tud értelmezni, továbbá annak, hogy Ravasz a nagy alkotó gazdag szellemi világába teljesen beleélte magát, s alkotásának teljesen részévé vált.²¹

Tankó Béla még ugyanebben az évben ifj. Bartók György diszsertációját is méltatja az *Erdélyi Protestáns Lapban*. Ebben az írásában már arról beszél, hogy a két dolgozat megírása és megjelentetése egy erdélyi filozófiai iskola megszületésének ígéretes kezdeteként

¹⁸ TANKÓ Béla: Schopenhauer esztétikája. Írta: Ravasz László. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/20. 154-156.

¹⁹ „Én egészében elfogadom azt a tételt, hogy amint a filozófus személyiségéhez, úgy művéhez is a művészi szempont adja a kulcsot s a bizonyítást is, mely az aesthetika szerepét, központi jelentőségét kimutatja.” uo. 155.

²⁰ „... az aesthetika annál fogva ránézve igazán a váltság evangéliuma s a könyv legszebb lapjai közül valók azok, melyeken e váltság után, a megsemmisülés után sóvárgó akarat megrázó tusakodásait rajzolja s a semmibe elmerülni vágyó lélek evangéliumának hegyi beszédét foglalja össze.” uo. 155.

²¹ uo. 156.

is felfogható, Böhm Károly filozófiai iskolájának kovásza.²² Tény, hogy ifj. Bartók Györgyöt és Ravasz Lászlót követően még Tankó Béla (1909), Varga Zsigmond (1911) és Makkai Sándor (1912) is bölcsészettől szerzett doktorátust a Tudományegyetemen, tehát Böhm filozófiájának hatása a korabeli teológusnemzedék kiválóságaira legalább annyira jelentős volt, mint a teológiai tanárok nézetei.²³ A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy ebben az időben a magyar református teológiai intézetekben doktori vizsgára nem volt lehetőség, ezért vagy a peregrinusi évek alatt szerzett valaki teológiából doktori fokozatot egy külföldi teológiai fakultáson, vagy valamilyen hazai egyetemen jogtudományból, filozófiából, pedagógiából, más bölcsészettudományi tárgyak egyikéből.²⁴

Ravasz László személyének és a tudományokban elért kezdeti eredményeinek népszerűsítése tovább folytatódott az *Erdélyi Protestáns Lapban*, magántanári dolgozatát Nagy Károly mutatta be. Értékelésében elfogultságának ad hangot, nem véletlenül, hiszen pártfogoltjáért id. Bartók György püspökkel is szembeszállt, aki azt

²² „Örvendetes jelenség, hogy alig egy évvel a nagy mű III. részének megjelenése után [a szerző Böhm Károly művére utal] két tanulmány is mélyed el a mester művének mély alapjáig s gyümölcsözteti szellemét olyan kérdésekre való alkalmazásban, melyek maguk is a filozófia ünnepi hangulatával töltik el a gondolkodót. [...] Van valami jóleső abban, hogy a közvetlen tanítványok közt a kovász életető hatása így jelt ad magáról. Minden iskola-csinálás így indult meg, minden iskola-csinálás jogos, mert szükséges eszköz a szellem terjedésére. Hadd jusson a palaesztrára [küzdőtérre] minden nézet, úgyszólván csak annak lesz élete, amelyiket igazol önereje, azaz igazsága.” TANKÓ Béla: Az akaratszabadság problémája. Írta: ifj. Bartók György. Kolozsvár, 1906, Stein János magyar királyi egyetemi könyvkereskedése bizománya. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/38. 305-306.

²³ SZELÉNYI Ödön: Böhm Károly és a protestáns keresztyénség. In: *Protestáns Szemle*. XXIII. 1911/10. 648-654.

²⁴ Református teológiai doktorátust először Debrecenben lehet majd szerezni 1917-től, ahogy erről – többek között – az egyik korabeli cikkben olvashatunk. A szerző megjegyzi, hogy a fokozat megszerzése abban a formában, ahogy bevezetésre került, több akadályt hordoz magában, mely nehézkessé teszi a jelentkezők számára a hazai református teológiai tudományos fokozat megszerzését. Részletesen: KOVÁTS J. István: A debreceni teológiai doktorátus. In: *Protestáns Szemle*. XXIX. 1917/7-8. 446-453.

sem akarta, hogy a jelöltek listájára felkerüljön, nemhogy őt válasszák meg a katedrára. Bartók püspök Vásárhelyi Boldizsárt látta volna szívesen a gyakorlati teológia új tanáráként, s Ravaszt inkább adminisztratív feladatkörben, maga mellett.²⁵ A vita tehát nem annyira az alkalmasság-alkalmatlanság kérdése között feszült, hanem hogy kinek hol lenne inkább a helye az egyház építésében, s ebben kinek az akarata lesz inkább a döntő.

Kezdetben nemcsak egyedül Bartók püspöknek voltak ellenvetései azzal kapcsolatban, hogy egy huszonötödik évét még be sem töltött teológus, aki gyülekezeti szolgálatban jóformán nem állt, tanítsa a jövőbeli lelkésznevezéseket gyakorlati teológiára. Ifj. Révész Imre visszaemlékezései szerint édesapja, aki benne volt a sárospataki vizsgabizottságban, amikor hazaért a vizsga napján, szintén ellenvetésének adott hangot. Terve szerint fiát a kolozsvári teológiára szeretne volna beiratni, de Ravasz fiatalos lendülete, stílusa a vizsgán nem volt megnyerő számára.

Révész Imre hasonló megfontolásokból szeretne volna tanulmányait Kolozsváron folytatni, amiért néhány évvel korábban Ravasz: egyszerre szeretett volna a Tudományegyetemen és a Teológián is tanulni, ezt pedig abban az időben csak Kolozsváron tehetette meg valaki. Édesapja azonban idővel meggondolta magát, kezdeti kétségei elmúltak, s azzal indította el Kolozsvárra fiát, hogy biztosan sokat fog Ravasztól tanulni, mert nagy tehetség. Hogy mi volt az oka annak, hogy véleménye megváltozott, nem derül ki, de bizonyos, hogy a fia-

²⁵ „Ravasz László Málnási Bartók György püspök lányát vette feleségül. Ennek ellenére a püspök a Molnár Albert halálával megüresedett gyakorlati teológiai tanszékre nem a vejét, a zseniális ifjú tudóst, hanem a nagy tapasztalattal rendelkező Vásárhelyi Boldizsár magántanárt, az erdélyi liberalizmus jeles képviselőjét ajánlotta és támogatta. Az egyházkerületi közgyűlés azonban Ravasz Lászlót választotta tanárrá.” NAGY László: ... és vidámitd meg az én szívemet. *Anekdóták – életképek*. Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 1996. 14.

tal diák hamar megkedveli a fiatal tanárt, s később visszatekintve úgy értékeli, neki köszönhet a legtöbbet.²⁶

A tanári választás tehát Ravasz javára dőlt el, még ha ebben jó adag megelőlegezett bizalom is volt. Az *Erdélyi Protestáns Lap* soron következő száma tájékoztatta olvasóit, hogy az Erdélyi Református Egyházkerület közgyűlésén Ravasz László a szavazatok túlnyomó többségét nyerte el (109) szemben Vásárhelyi Boldizsárral (34). A rövid tudósítás megjegyzi, hogy tudományos felkészültsége, ifjú lelkesedése bizakodásra nyújtanak okot, és hogy a hozzá fűzött reményeket be fogja váltani.²⁷

Ravasz László katedrai székfoglalóját még ugyanennek az évnek szeptember 15. napján megtartotta. Az eseményen elhangzó beszédet Nagy Károly megszakítás nélkül hozta le az egyházi sajtóban,²⁸ de a jelenlévők ünnepélyes köszöntéseivel, imádságaival együtt (imádságot mondott Nagy Károly; a tanári kar részéről Kenessey Béla igazgató, az egyházkerület részéről Bartók György püspök köszönti) külön-

²⁶ „Minden tanárunkat becsültük, egyiket-másikat szeretttük is – őt ennek felette egyenesen csodáltuk. Ugyanabban az évben került oda professzornak, amelyben én teológusnak, s a 25 éves fiatalember – maga is kolozsvári nevelés – egy csapásra eszményünnké vált. Igéihirdetésének nemcsak formai szépsége ragadott meg bennünket, hanem már ebben az első korszakában arra is fel tudta a szemünket nyitni: mennyi minden van a Szentírásban, amiért érdemes elmélyedni benne, akár fenséges világnézeti távlatokat keresve, akár örökkévaló gondolatok és üzenetek után vágyakozva. Tudományos vezetése is foglyul ejtő volt; ennek sokrétű hatásából nem emelek ki most egyebet, csak azt, amit magamon leghamarabb tapasztaltam: megtanultunk tőle szerves összefüggésben látni és értékelni az egyház élettevékenységeit, ami már magában egyszer s mindenkorra lehetetlenné tette számunkra a lelkészi tisztnek s az egyházi szolgálatnak pusztá mesterségként felfogását, akár a legnemesebb hagyományi alapon is.” Révész Imre: „*Vallomások*” *Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944-1949*. Kiadja a Reformtus Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990. 22-23.

²⁷ „A gyakorlat hiányát pótolni fogja, a gyakorlati élettel fentartandó állandó kapcsolat, melynek módját nem lesz nehéz megtalálni.” [Különfélék.] In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/22. 174.

²⁸ RAVASZ László: Az élet igazsága. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/38. 301-304.

lenyomat formájában is megjelent.²⁹ 1907-ben a fiatal tanár friss lendülettel kapcsolódott be a teológiai intézet nevelői életébe. Alig két éve múlt, hogy felállt a hallgatók sorából, most pedig a tanári katedrán áll!

Ahogy a tanítványok látták: tanár, nevelő, mentor

Miközben Ravasz László elfoglalta Kolozsváron a gyakorlati teológiai katedrát, már zajlott az a folyamat, amely az egész kárpát-medencei teológiai felsőoktatás tanügyi reformját célozta. Az eljövendő lelkipásztorok hatékonyabb képzése érdekében a tantárgyak besorolását újra strukturálták a négy tanévre elgondolt tanmenetben, de nem volt könnyű minden intézet javaslatának és helyi sajátosságainak eleget tenni, így a reform felemásra sikerült. Eredményként mutatkozott meg, hogy az elméleti órák tartása mellett a szemináriumok fontossága is jelentkezett, ami különösen a gyakorlati teológiai tárgyak esetében bizonyult értékes időnek.³⁰

Az Erdélyi Református Egyházkerület közgyűlése már 1908 tavaszán módosításokat eszközölt a fakultás és az oktatás hatékonyabb működése céljából. Ennek értelmében lesz a tanév második félévétől Ravasz László internátusi és konviktusi felügyelő. Ezzel a döntéssel a fakultás igazgatóját kívánták tehermentesíteni. Oktatói teendői mellett a teológusok napi étkeztetése, az internátusban való elhelyezése, az együttélés működtetése, a fegyelem és a rend betartatása váltak feladataivá. Haszna azonban az volt, hogy a többi tanárhoz képest jóval gyakrabban érintkezett a hallgatókkal a kötelező előadásokon kívül is, akik közül némelyek a fiatal tanárban hamar észrevették a követendő példát. A szimpátia néhány év alatt – többek között – oda

²⁹ Emléklapok Dr. Ravasz Lászlónak, a Kolozsvári Református Theológiai Fakultáson a Gyakorlati Theologia nyilvános, rendes tanárának 1907. évi szeptember 15-én tartott Székfoglalójáról. „Ellenzék” nyomda, Kolozsvár, 1907.

³⁰ NAGY Géza: A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1995. 87-90.

vezetett, hogy a Bethlen Gábor Kör (BGK) elnökének kérték fel.³¹ Vásárhelyi János³² első emlékei is ezekből az időkből maradnak fenn fiatal professzoráról.³³ Négy évvel később pedig Ravasz László már az egész fakultás gazdasági felügyelőjeként végzi a teljes könyvelést, s hatalmas sikerélményként éli meg, hogy a pénzügyi mérleg elkészítésénél minden tétel fillérre pontosan elszámolásra kerül.³⁴

Az oktatási reformok értelmében pl. a katekétikai szemináriumokon az elméletet gyakorlati tanításokban dolgozzák fel, vasárnaponként pedig főleg azokkal a gyerekekkel foglalkoznak a kolozsvári re-

³¹ „... Ravasz Lászlót kértük meg, hogy vállalja az elnöklést. Ezzel őt is bevontuk a munka irányításába, de magunkat is bebiztosítottuk részben a tanári kar, részben az ifjúság támogatása felől.” IMRE Lajos: *Önéletírás*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 2. A Kolozsvári Református Teológiai Akadémia Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata. Kolozsvár, 1999. 78.

³² Vásárhelyi János (1888-1960) tanulmányait szülőfalujában, Maroscsúcsra majd Marosvásárhelyre végezte. Kolozsvári teológiai tanulmányainak befejeztével, 1912-től Besztercén lelkipásztor, majd Németországban és Svájcban tanul tovább. 1918-1921-ig Désen, majd Kolozsvár-Alsóvároson lelkipásztor, esperes, egyházkerületi főjegyző, Makkai Sándor távozása után 1936-tól haláláig az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke. Számos egyházi és világi lap, folyóirat állandó szerzője és egyesek szerkesztője. Egyháziírói munkássága főleg imádságos könyvek, prédikációs kötetek kiadásában bontakozik ki. ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. 679.

³³ „A harmadik évemnek kezdetén esemény-számba ment Ravasz Lászlóval való megismerkedésem. Ravaszt nagy rokonszenvvel, várakozással fogadta az ifjúság. Reám nézve, valószínűleg reá is, azért volt különös érdekessége a találkozásnak, mert Ravaszt heves harc között választotta meg a közgyűlés és ellenfele éppen nagybátyám Vásárhelyi Boldizsár volt. Kedvesen jellemző volt Ravaszra első találkozásunk. Ő lett az internátusi felügyelő tanár. Jelentkezésem rendjén így szólt hozzám: Örvendek, hogy megismerhetem. Vásárhelyi úr nagyon jó fiú lehet, mert 5-6 fiú kérte, hogy Vásárhelyi úrral egy szobába helyezzem. Még szülők részéről is érkezett be ilyen kérés. Hallgattam. Ravasz ironikusan folytatta: De mégsem olyan jó, mint az Úr Jézus, mert Ő tiltakozott: Miért mondasz engem jónak. Valóban – mondottam – szembetűnően nagy a különbség. Nagyon kedvesen elbeszélgettünk, s az én szívemben megszületett az azóta is tartó változatlan vonzalom Ravasz személye iránt. Egyik legkedvesebb tanítványa lettem, aki a legnagyobb odaadással tanultam, hallgattam előadásait, vettem részt az általa irányított tevékenységekben.”

VÁSÁRHELYI János: *Emlékeim. Önéletrajz*. (kézirat) Kolozsvár, 1937. augusztus 1. 46.

³⁴ RAVASZ László: *Emlékezéseim*. 131-133.

formátus gyülekezetekben, akik az iskolai vallásoktatás hatósugarain kívül esnek. Vallásos estélyeket, ifjúsági összejöveteleket, gyermek-is-tentiszteleteket, vasárnapi iskolát tartanak. Az agapetika szemináriu-mok a Ravasz által Németországban látottak mintájára a város refor-mátusságához tartozó oktatási és szociális intézetekben, egyesületekben zajlanak, ahol a hallgatók önkéntes alapon bekapcso-lódnak az ott végzett munkába. A kötelező szeminárium munkán túl azonban az arra vállalkozó hallgatók a BGK égisze alatt szívesen vállalnak plusz feladatokat is a vallásos nevelés és a szeretetszolgálati tevékenységek terén.³⁵ Ezt egy öntudatos missziói munka csírájaként is értelmezhetjük, mely céljában nem, de módszerében eltér a Kecskeméthy professzor nevével fémjelzett Keresztyén Szövetség (KSZ) vasárnapi iskolai munkájától. A két törekvést az különbözteti meg, hogy a BGK intézményi szinten gondolkodott, míg a KSZ inkább a személyes megszólítás vonalán hívogatott az evangéliumhoz. Ravasz László vezetése alatt a BGK munkáját megpróbálja bevenni a közép-iskolákba az újabb, helyi körök megalapításának szándékával, illetve országos ernyő-szervezetté is szeretne előlépni a hasonló program-mal bíró egyesületek egyesítésével, egy egységes, erőteljes református

³⁵ „Theologus éveim második felében nagyobb jelentősége volt a Bethlen Gábor Körnek, mely működésében már nemcsak a Theológiában lakó ifjúságra volt tekintettel, hanem az egész protestáns egyetemi ifjúságot kívánta bevonni hatáskörébe. Ez egyetemi egyesület vezetését ugyanis Dr. Ravasz László vette át. Évenként tartott pár vitaestélyt, de nem ebben volt a jelentősége, hanem abban, hogy elkezdte a belmissziói munkát a kolozsvári gyülekezet keretében és pedig az ifjúság, természetesen elsősorban a theologus ifjúság bevonásával. Néhányan lelkes buzgósággal vettünk részt ebben a munkában. Vasárnapi iskolát vezettünk, a hostáti és iparos ifjúságot próbáltuk összegyűjteni és részükre előadásokat tartottunk. Az egyes parókiák lelkészei hideg részvétlenséggel, a tanítók, illetve az iskolák igazgatói éppen ellenszenvvel fogadták a vállalkozást, de azért munkánk sok vigasztaló és bátorító tapasztalatot is nyújtott számunkra, olyan tanulságokat, melyeknek később igen nagy hasznát láttuk.” VÁSÁRHELYI János: *Emlékeim. Önéletrajz.* 38-39.

ifjúsági szervezet kialakításával, de mindkét szándék – különféle okok miatt – eredménytelen lesz.³⁶

A szemináriumi órák hasonló szellemiségben folytak a budapesti teológián is, Bilkei Pap István, a gyakorlati teológia tanára,³⁷ Ravasz kortársa vezetésével. A pesti teológusok a főváros belmissziói egyesületeit, szeretetintézményeket, szociális, pedagógiai és kulturális intézményeket látogattak végig.³⁸ Budapest, Kolozsvárral összehasonlítva, már előrébb járt a belmisszió területén, ami a Skót Missziónak volt köszönhető.³⁹ Bilkei maga is skót ösztöndíjas volt az edinburghi New College-ban, ahonnan az evanglikál református belmissziói szemléletet átvette hasonlóan a debreceni Balogh Ferenchez, aki az ösztöndíj elindításában egy fél évszázaddal nagyon fontos szerepet játszott.⁴⁰ Míg Debrecenben inkább a teológiai akadémián belül lett

³⁶ „Nagy hálával gondolok vissza Ravasz Lászlóra, aki nemcsak segített és támogatott, de megértett minket (ami még talán a támogatásnál is fontosabb volt) és kész volt velünk tartani abban a munkában is, amelyről bizonyára tudta, hogy sikertelen lesz. De azt is tudta, hogy nekünk kudarcokban kell megedzödnünk az életre.” IMRE Lajos: *Önéletírás*. 81.

³⁷ Bilkei Pap István (1865-1943) tanulmányait szülőfalujában, Bonyhádon, majd Nagykőrösön végezte. 1882-1886 között a Budapesti Református Theológiai Akadémián tanul, ahol Szabó Aladárral kerül jó barátságba. A belmissziót közös szívügyüknek tekintik. 1886-1888 között Skóciában, Edinburghban tanul tovább, kápláni szolgálatát követően mórágyi majd sóvéi lelkipásztor. 1905-1935 között Budapesten gyakorlati teológiai tanár. Több belmissziós egyesületnek, szövetségnek a pesti elnöke, munkatársa. Az Ébresztő és a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap szerkesztője. ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. 454.

³⁸ Kovács Ábrahám: „A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története” in *Reformátusok Budapesten* vols 2 szerk. KÓSA László (Budapest: Argumentum Kiadó, 2006), II. pp. 895-914.

³⁹ Kovács Ábrahám: *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary 1841-1914* in *Studien zur interkulturellen Geschichte des Christentums* vol. 140 (F. am Main, Berlin, Bern-Oxford Wien: Peter Lang, 2006), 317-356.

⁴⁰ Kovács Ábrahám: A Scottish Presbyterian desire to revive the Hungarian Reformed Church: The commencement of Hungarian-Bohemian Bursary Programme In: Ábrahám, Kovács (szerk.) *Reformed Churches Working unity in Diversity : Global historical, theological and ethical perspectives* Budapest, L'Harmattan Kiadó, (2016) pp. 82-87.

implementálva a skót hatás például a Hittanszaki Önképző Társulatban (HÖT), addig Budapesten az egyletes szemlélet valósult meg.⁴¹ Itt a vasárnapi iskolai munka, a *Keresztyén Ifjúsági Egyesület* (KIE),⁴² evangelizációs alkalmak, iratmisszió, a *Bethánia Egyesület*, a *Lórántffy Zsuzsánna Egyesület*, a *Keresztyén Diákszövetség* és a BGK mind kiforrottabb missziói életet élt.⁴³ Az egyesületek egy része már Erdélyben és Kolozsváron is működött, a jövődj lekipásztorok pedig fiatal professzoruk irányítása mellett egyre nagyobb számban váltak nyitottá erre a szolgálatra.

A kezdetekben Ravasz László elégedetlen volt munkája eredményével, főleg az zavarta, hogy nincsenek megfelelő egyházi intézmények, ahol a gyakorlati teológia elméleti alapvetései konkrétumokban tudnának testet öltetni. Ebből arra a meglátásra jutott, hogy az eddigi nyolc félév helyett tízre kellene emelni a teológiai oktatást, az utolsó két félév szemináriumi vagy gyakorlati év lenne. A segédlelkészi szolgálatot olyan helyen kellene eltöltsék a frissen végzettek, ahol készség mutatkozik a fogadó gyülekezet lekipásztora részéről, hogy a különféle gyakorlati teológiához köthető szolgálati területeken segítsék a káplánt a továbbképzésben. Ennek a folyamatnak a végén a második lelkészsképzítő vizsga egyfajta beszámoló lenne a közösen elvégzett munkáról mind a segédlelkész, mind az előmenetelét felügyelő lelkész részéről.⁴⁴

⁴¹ Kovács Ábrahám: A teológiai oktatás és nevelés a Debreceni Református Kollégiumban 1850-1912 In: Baráth, Béla Levente; Fekete, Károly (szerk.) *Órállóvátettek: Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészsképzés 1850-2000 közötti történetéhez* Debrecen, Magyarország: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Tiszántúli Református Egyházkerület (2019), 17-100. Lásd különösen a HÖT-re vonatkozó részt.

⁴² Kovács Ábrahám: „A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése” in *Reformátusok Budapesten*, szerk. KÓSA László, vols 2. (Budapest: Argumentum Kiadó, 2006), II. pp. 997-1013.

⁴³ *A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855-1955.* (szerk. PAP László – BUCSAY Mihály) A Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1955. 91-93.

⁴⁴ NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. 90.

E jövőbe mutató javaslat előtt azonban még sok akadály állt akkorig, érdemi megvalósulására hosszú évtizedeket kellett várni. A 21. század elmúlt tizenöt-húsz évében tapasztalt törekvések, a teológiai oktatás és gyakorlati segédlelkészi képzés terén Ravasz László korabeli elképzelésének életképességét, megvalósíthatóságát igazolják. Már ezek alapján se túlzás Vásárhelyi János megállapítása, mely szerint Ravasz Lászlónak a kolozsvári fakultás életébe való bekapcsolódása úgy következett be, mint az elevenység megjelenése a fásult világban.⁴⁵

Vincze Géza lelkipásztor hasonlóan emlékszik vissza egykori tanárára 1926-ban megjelent dolgozatában. A szerző nagy múltú erdélyi »ároni« család sarja, aki nagyszülei révén rokonságban állt Ady Endrével is. A fakultáson utolsó éves teológiai hallgató, amikor Ravasz elkezd tanítani (1907-1908). Első találkozásuk még a bánffyhyunyadi vasútállomáson történik, ahol megtudja, hogy Ravasz nemrég tért vissza Berlinből, tanulmányútról. Aztán mint tanár találkozik újra vele, az intézet falai között. Prédikációit már ekkor kézzől kézre adják a hallgatók, a diákok körében villámgyorsan a legnépszerűbb lesz.⁴⁶ A gyorsan beálló népszerűség nemcsak a kölcsönös viszonyu-

⁴⁵ „Frissen, jó felkészültséggel, kiváló szónoki készséggel, művészi írói tehetséggel, a ragyogó képességeinek tudatában lévő fiatalember fölülnyes önbizalmával kezdte meg munkáját. Alaposabb teológiai szaktudása nemigen volt, nem is arra fektette a súlyt. A Biblia eredeti nyelven való tanulmányozását még feleslegesnek ítélte. Volt azonban nagyon széleskörű irodalmi olvasottsága, igen kifinomult esztétikai érzéke, alapos filozófiai ismerete, főképp Böhm Károly egyre elmélyülőbb megértése alapján kialakuló többé-kevésbé önálló teológiai felfogása és különösen Niebergall hatása alatt eszményibb látomást hordozott szívében a modern protestáns lelkipásztor hivatásáról, feladatairól. Tehetséget, lelkesedést, önbizalmat hozott és az egyszerre meglevenítette az elfásult teológiai közszellemet. Kezdte az ifjúság keresni a lelkipásztori eszmény alkotó tényezőit, öntudatosan meglátta azt is, hogy van komoly munkakör az öntudatos lelkész számára, anélkül, hogy 'pistista' lenne, és így sokan kedvet kaptak arra, hogy igazi lelkipásztorok igyekezzenek lenni. Ezért volt különös jelentősége Ravasz László kolozsvári teológiai tanári működésének.” VÁSÁRHELYI János: *Emlékeim. Önéletrajz*. 36.

⁴⁶ VINCZE Géza: Erdélyi Ravasz László. In: u.ő. *Igehirdető poéták, poéta igehirdetők. (Két kálvinista anonymus literátor. Erdélyi Ravasz László. Czeglédy Sándor)*. Budapest, Szerző kiadása, Jakab M. H. Könyvnyomdai Műintézete. 1926. 31. [A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Nagykönyvtárában fellelhető példány a Révész család exlibris pecsétjét hordozza, belső lapján a következő ajánlással: Révész Imrécnek, a régi szeretettel és nagy tisztelettel: Budapest, 1926. augusztus 10. Vincze Géza]

lásból fakad, hanem abból is, hogy tanítói-nevelői tehetsége révén az óráira szívesen járnak, hiszen a bonyolult kérdések megértetésében kitűnő adottságról tesz bizonyosságot.

„Aki más tanárnál nem tanult, nála szorgalmas tanuláshoz fogott s a hajdani »Kis Park«, hol most a görögkeleti katedrális épül – tele volt a Ravasz kurzusát tanuló diákokkal.”⁴⁷

Eleinte egyébbel nem is igen tudott szolgálni hallgatóinak, mint órai jegyzetekkel. A tanári katedrán eltöltött első évek inkább a további tanulásról, kutatásról szóltak, s majd tíz évnek kell eltelnie, mire első (és nyomtatásban megjelent egyetlen) tankönyvét, a Homiletikát a diákjai kezébe tudja adni.⁴⁸ Idővel azonban a többi tantárgyból is alaposan kidolgozott anyagok születtek. A homiletika mellett a legtöbbet a liturgikával foglalkozott, de katekhetikából és poimenikából is készített jegyzetet. Homiletikából egy,⁴⁹ liturgikából három fennmaradt jegyzete ismert,⁵⁰ katekhetikából és poimenikából pedig

⁴⁷ uo. 34.

⁴⁸ „Megkezdtem az előadásaimat anélkül, hogy egyetlenegy tárgyból kurzust, jegyzetet tudtam volna adni a hallgatóimnak. Ők jegyeztek, amit tudtak, de inkább figyeltek, mint jegyeztek. [...] Jó volt ez arra, hogy alaposan átvegyem tárgyaimnak azokat a részeit, amelyekkel még behatóbban nem foglalkoztam, (s ez volt az óriási többség) és jó volt ez arra, hogy a diákok a gyakorlati élet problémáit meglássák és megértsék a teológiai megoldásokat.” RAVASZ László: *Emlékezéseim*. 107.

⁴⁹ *Homiletika*. Írta: Dr. Ravasz László. Kolozsvár, 1908-1909-ik év, „Theologus-Kör” kiadványa, 371 oldal, litografált kézirat (Dr. Tavaszy Sándor kolozsvári rendszeres teológiai tanár hagyatékában.)

⁵⁰ Dr. RAVASZ László: *Liturgika*. A „Theologus Kör” kiadványa az 1910-1911-es tanévből, 131 oldal + 19 oldal melléklettel, litografált kézirat (Dr. Tavaszy Sándor kolozsvári rendszeres teológiai tanár hagyatékában); Dr. RAVASZ László: *Liturgika*. 1920-1921. 144 oldal litografált kézirat (a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában IMS598 könyvtári jelzés alatt); Dr. RAVASZ László: *Liturgika*. 1924-1925. 152 oldal litografált kézirat (a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában, IMS584 könyvtári jelzés alatt, Dávid Gyula lelképásztor hagyatékából, az utolsó lapok hiányoznak)

egy-egy.⁵¹ Ezek a *Teológus Kör* kézírással sokszorosított példányai közül lelkészi hagyatékban maradtak fenn.⁵²

Figyelemreméltó, ahogyan az akkori időket eléggé realiztikusan láttatja Vincze Géza lelkipásztor, egykori tanítvány. Egy egész korrajz kerekedik ki ezekben a sorokban, amelyekben az általános erdélyi magyar sors és lelkészi pályakép szépsége és tragikuma ott van.⁵³ Ebbe az általános képbe helyezkedik el Ravasz László, aki nemcsak a

⁵¹ Dr. RAVASZ László: *Katechetika*. Kiadja a Kolozsvári Református Theologia Theologus Kör, 1909-1910-ik év. (Dr. Tavaszy Sándor kolozsvári rendszeres teológiai tanár hagyatékában); Dr. RAVASZ László: *Poimenika*. Kolozsvár, „Theologus Kör” kiadványa, 1923-1924, 65 oldal litografált kézirat (a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában, IMS698 könyvtári jelzet alatt)

⁵² „... negyedéves koromban kurzuskiadást is vállaltam. Az idő tájt ugyanis a hallgatók jegyzeteiből készültek a kurzusok. Kateketika- és poimenikakurzust írtam. Az utóbbiba még azt is bevettem a vizálykodó házastársak kibékítéséről szóló fejezetbe, amit Ravasz a vizálykodás lélektanáról mondott; s itt ez következett: »Amikor az ellentét elkezdődik a házasság között, belép az anyós, aki a férjet brutális állatnak nevezi, s ettől már csak egy lépés van a leveses fazekak és kanalak repüléséig.« Ez volt a kurzusnak az a szakasza, amit mindenki megtanult.” IMRE Lajos: *Önéletírás*. 89.

⁵³ „Pedig a diákanyag sokszor igen nyers és fáradságos nevelői munkát igénylő volt. A kolozsvári és enyedi kollégiumokon kívül a székely kollégiumok ontották ezt az anyagot s nem is mindig elsőrangút, mert, aki tehette – a jobb módú, vagy jobb előmenetelű tanuló – nem jött a szerény anyagi és megélhetési lehetőségeket nyújtó papi pályára. Elment jogásznak, tanárnak, orvosnak, vagy beállott a vidéki városba ügyvédbojtárnak. Az az idő, midőn az enyedi kollégiumba harisnyásan bejött a székely fiú s teológiát, jogot végezve – külföldi egyetemeket megjárva – a végén, mint kész européer ment ki eklézsiájába, elmúlt – az erdélyi magyar középosztály régen lecsúszott arról a szerepről, melyre Bethlen Gábor politikája emelte. A marosmenti román paraszt inkább taníttathatta az enyedi kollégiumban s tovább a kolozsvári egyetemen a fiát, mint a székelyföldi szegény földműves, vagy zsellér, ki az időjárás, rossz földek mellett földrajzilag is távolabb esett a szellemi központoktól. A székely intézetek elvétele küldtek fel kitűnő diák-anyagot, de igen gyakran csak a selejtese jött s olyanok, akik jó előre kinézték maguknak rokonság útján azt a kis ekléziát s nem ritkán feleséget is, aki nekik négy évi teológia után osztályrészükkül jut. A négy év eltelik valahogy – aztán az ifjú Timóteust a rokonság beiktatja jogaiba – s birtokállományába. Kétségtelenül igen derék lelkipásztorok nevelődtek így is, de igen gyakran megtörtént, hogy minden belső elhívás nélküli mesteremberek jöttek a papi pályára. Ravasz László a legszigorúbb mértéket alkalmazta a papi pályára ösztönöknél s sürgette, hogy már a gimnázium VII-VIII. osztályánál hassanak oda a vallásánárok, hogy csakis a belső elhívást érző tanulók készüljenek a papi pályára, aminek eredményeképpen már ott megkezdődjék a jövő generáció nevelése.” VINCZE Géza: *Erdélyi Ravasz László*. 34-36.

tanári katedrán, előadásaiban, hanem intézeti nevelői munkájában is odafigyel a diákokra, személyes példát ad nekik a lelkeszi viselkedésre, erkölcsös életformára nézve.⁵⁴

Ezt támasztják alá Makkai Sándor visszaemlékezései is, aki 1908-ban iratkozott be a fakultásra.⁵⁵ Már a kezdeti időkben magával ragadta tanárainak a tudományok iránt érzett szenvedélyük, de kétségek is emésztették, mivel olyan elvárásokkal érkezett a fakultás falai

⁵⁴ „Aztán meg kell említenünk, hogy ebben az időben a régi diákélet maradványaképpen élt valami sajátos, duhaj szellem a theologus diákok között. A régi idők tisztes keretei között s a Jókai regényeivel ezek helyén valók voltak, de ma megfosztva tápláló dajkájuktól, a poézistól, csak céltalan duhajságokban, könyvkerülő kóborlásokban s félszegségeken éltek ki magukat. Dicséretére legyen mondva Ravasznak – azonnal és teljes eréllyel fellépett ez időfecsérlő kocsmázások s félszegségek ellen s nem állott meg a tüneteknél, hanem a szellemet is gyógyította. Ő Napja volt a kolozsvári Teológiának, s aki hozzá vonzódott – vagy mondjuk úgy, fénykörébe jutott – ezektől a kocsmázásoktól s egyéb haszontalanságoktól önkénytelenül távol tartotta magát. Tanítványainak egész gárdája nőtt fel az oldalán, szellemi vezetése alatt s vitték el mindenüvé Mesterük igéit, életelveit, tanításait. Ezek a tanítványok a Révész Imrék, Makkay Sándorok, Imre Lajosok, Mátyás Ernők, Gönczy Lajosok, Tavaszy Sándorok stb. ma már tőle függetlenül is megállnak a helyükön, útjelzők és világító oszlopok a magyar kálvinista egyházi életben, de mindenik lelkén ott ragyog egy fény-nyom, mit az ihletett Mester tanításaiból vettek.” uo.36-37.

⁵⁵ Makkai Sándor (1890-1951) 1915-től vajdakamarási lelkész, közben előadásokat tart a Teológián, ahol 1917-ben szerzi meg a magántanári címet rendszeres és gyakorlati teológiából. 1917-1918 között Sárospatakon, 1918-1926 között Kolozsváron tanít teológiát. 1926-1936 között az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke, 1936-tól haláláig debreceni teológiai tanár. Értékes vallástudományi, gyakorlati teológiai munkássága mellett gazdag irodalmi tevékenységet folytat, regényeivel a magyar szépirodalmat kívánja gazdagítani. Lásd: ifj. FEKETE Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 2000. 9-39. illetve: ADORJÁNI Zoltán: Makkai Sándor (1890-1951). In: *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai 1895-1948*. Kolozsvár, 1996. 206-234.

közé, amelyekből szükségszerűen és hamar ki kellett ábrándulnia.⁵⁶ Csalódottságából és a kezdeti útkeresésből éppen a Ravasz Lászlóval való mélyebb megismerkedés vezette ki. Benne megérezte és felismerte azt a tanár-típust,

*„...akiknek a legfontosabb és legelső a maga személyes, élő, evangéliumi hite, azután következik a szintén Istentől kapott ajándéknak és eszköznek, a szellemtudománynak (történelemnek, lélektannak, filozófiának) művelése és felhasználása a hit igazságának emberi oldalról való magyarázására, öntudatosá tételére...”*⁵⁷

A hiteles személyiség tudományos világnézetének meggyőző igazsága és teológiai nézeteinek életformáló szándéka kíváncsiságot szít az utat, amelyet Ravasz már bejárt. Makkai vezetőjének tekintti, aki segít neki bejárni ezt az utat az élet forrásához. Felfedezi Ravaszban az igehirdetés szolgálatába állított ékesen munkáló művészi képzelőerőt, s miközben az internátusi szoba csendjében egyik prédikációját olvassa a *Református Szemlé*ben, erre a felismerésre jut:

*„íme a hit dolgairól, a vallásosság agyoncsépelet, unott, halott igazságairól is lehet ilyen ragyogóan színes, üdén szemléletes és életteli módon beszélni, ha megvan valakinek hozzá a hitbeli meggyőződése és a művészi életre támasztó, kifejező hatalma.”*⁵⁸

⁵⁶ „Az ifjúkornak ezt az esztétikai színezetű, természetimádó panteizmusát, ezt az idealisztikus énszerelemből, halálvágyból és világmegváltó felajánlkozásból szövődő álvallását a valláslelektani kutatások azóta eléggé feltárták, akkoriban azonban még rejtelen volt a nevelők előtt s nemigen tudtak volna mit kezdeni vele, ha véletlenül beleütköztek. Szerencsájukra az ifjúkor vallása elzárkózó, titkolózó s nem tárja ki magát hivatalos személyeknek. Ebbe a szentélybe csak a kortás-ifjú léphet be, ha a kölcsönös bizalom valahogy hidat vert a két lélekvár között s az ifjúkori barátság feledhetetlen varázsa ezekből a találkozásokból és vallomásokból fakad. Nekem ilyen barátom alig akadt s társaim csak versekbe öntve ismerhették meg vallásomat, mikor már sokkal inkább a kifejező forma jött megítélés alá, mintsem a tartalom.”
MAKKAI Sándor: *Szolgálatom*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990. 19.

⁵⁷ uo. 30.

⁵⁸ uo. 31.

Bár az igehirdetés elméletét a másodévesek hallgatják, Makkai megszerzi a jegyzetet, és mohón veti bele magát a tanulmányozásba. Egyre gyakrabban fordul Ravaszhoz tanácsért, útmutatásért az írásban, beszédben, igehirdetésben. A homiletikán keresztül érkező impulzusok mellett főleg a valláspedagógia terén nyújtott új meglátásai terelgetik az alaposabb elmélyülés irányába. Amikor nagyenyedi segédlelkészi éve alatt gyakran kell prédikálnia, nagy hasznát veszi teológiai mestere homiletikai útmutatásainak, különösen a beszéd szerkesztésében és a szemléltetés módjában.⁵⁹ Ahogy azt ifj. Fekete Károly részletesen feldolgozta, Makkai Sándor később nemcsak tanártársa, de életre szóló jóbarátja is lesz egykori mentorának.⁶⁰

Ravasz homiletikai szemináriumai amúgy eseményszámba mennek a diákság körében, ezt erősíti meg Vásárhelyi János is, aki egyik

⁵⁹ uo. 31.

⁶⁰ ifj. FEKETE Károly: Ravasz László és Makkai Sándor kapcsolata. In: uő.: *Tudománnyal és a hit pajzsával. Válogatott Makkai-tanulmányok*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 2008. 60-74.

alkalommal „főszereplője” az órának.⁶¹ Az I. és II. éves hallgatók mások prédikációit tanulják, a felsőbb évesek pedig saját beszédet írnak, imádságokkal együtt. E szemináriumok hagyománya Erdélyben abba a korba nyúlik vissza, amikor a lelkészképzés még a négy ősi református kollégiumban zajlik, s először 1839-ben Marosvásárhelyen, majd 1846-ban a többi kollégiumban is (Nagyenyed, Kolozsvár,

⁶¹ „Nagy buzgósággal vettem részt a Ravasz László szónoklati gyakorló óráin. E gyakorlatok nemcsak abból állottak, hogy megbíráltuk az elhangzott prédikációt, hanem megbeszéltük a jelölt által előadott prédikáció anyagát, a textus helyes értelmezését, végül pedig Ravasz adott mindig eszme-gazdag összefoglalást, ragyogóan szellemes megoldásokat. Ebben a munkában csaknem minden egyes alkalommal Ravasz által melegen méltányoló elismerés mellett vettem részt. Év végén a Szász Domokos alapítványának kamatát nekem is ítélte. Érdekes, hogy az én beszédem azonban nem sikerült. Nehéz textust kaptam: Mert a mi országunk mennyekben van, honnét a megtartó Úr Jézus Krisztust is várjuk, ki elváltoztatja a mi nyomorúságos testünket, hogy hasonló legyen az Ő dicsőséges testéhez, amaz Ő hatalmas munkája szerint, mely által maga alá is vehet mindeneket. Az én liberális dogmatikai ismereteimmel, fogyatékos exegetikai tanulmányommal tehetetlenül viaskodtam az igével. Mindent összeolvastam, amit csak kaptam, de lényegileg tehetetlen voltam. Jó volt, hogy ezt a textust adta Ravasz, mert alapos leckét kaptam arról, hogy mennyire messze vagyok még az Írás alapos értésétől s még inkább a készült igehirdető színvonalától. Valahogy az utolsó nap megírtam a beszédet. Általában is úgy voltam, hogy széles olvasottsággal készültem a beszédekre, de rendkívül nehezen tudtam megírni. Betanulni meg szóról-szóra sem a mások, sem a magam beszédeit nem igen tudtam. Bátran, közvetlen átérzéssel beszéltem, de ha észrevettem, hogy a hallgatóság közönyös, fölényeskedő, érdektelen, nem tudtam beszélni. De hát hol van a világon hallgatóság, melyre többször találna ez a jellemzés, közönyös, fölényeskedő, érdektelen, mint éppen egy szónoklati szeminárium hallgatósága. Mikor én kellett, hogy elmondjam beszédemet, lenéztem a katedráról. Láttam, hogy Ravasz előtt ott van a beszédem s nézi a szöveget. A hallgatóság egy része néz ki az ablakon, a másik része olvas, csak az első sorokban figyelnek, nem tudtam beszélni. Bocsánatot kérek Nagytiszteletű Úr. Én nem tudok itt és most beszélni. Lejöttem a katedráról, és őszintén megmondtam az indokaimat. Ravasz kedves megértéssel szólt. Igazán és őszintén szólt. Elfogadom az indokot, mert egész éven át szépen és szorgalmasan részt vesz a munkában. De akkor lesz tudatos és igazi prédikátor, ha majd odajut, hogy a legcínikusabb hallgatóságot is nemcsak lekötni tudja, de magába szállásra is tudja bírni. Sok pompás példát hozott fel erre nézve. Így végződött reám nézve ez a tanulságos szónoklati óra.” VÁSÁRHELYI János: *Emlékeim. Önéletrajz.* 52-53.

Székelyudvarhely) felállítják a theologicum seminariumot (prédikatori gyakorlati intézetet), melynek keretei között a teológusok homiletikai, liturgikai gyakorlatokat tartanak. Már ekkor váltakozik a mások prédikációinak betanulása, és a saját beszédek megírása, elmondása, amelyet az előbbiek esetében a prédikációválasztás, szónoiki képességek szempontjából, az utóbbiak esetében pedig tartalmi, fogalmazásbeli szempontok alapján is bírálnak mind a tanárok, mind a diákok.⁶² A gyakorlat tovább él akkor is, amikor már csak egy helyen, Kolozsváron (1854-1862), majd Nagyenyeden (1862-1896) működik lelkészképzés Erdélyben. Molnár Albert ezt viszi „vissza” Kolozsvárra, s ebbe a hagyományba illeszkedik be utódja, Ravasz is. Budapesten Török Pál és Székács Ferenc, a gyakorlati teológia első pesti tanárai az 1858-59-es tanévtől alkalmazzák hasonló módon minden évfolyamon a módszert.⁶³

Ravasz szemináriumain, miután a hallgatók a prédikációt rendes istentiszteleti keretek között előadják az évfolyam előtt, kezdődik az értékelés, a bírálat, a vita, vagy épp a tréfálkozás, ha a hallgató olyasmit mond vagy tesz, ami egy kis csipkelődésnek is helyet adhat. Ezzel lényegében arra kívánja felhívni a leendő lelkipásztorok figyelmét, hogy a kritikát el kell tudni viselni, és a legjobban megírt prédikáció is hatástalan maradhat, ha elmondója nem követ el mindent annak érdekében, hogy hallgatósága (a gyülekezet) figyelmét éberén tartsa. Nyomatékosítja bennük, hogy az igehirdetésnek építőnek, de rendszeresnek és logikusnak is kell lennie. Fontos a jó diszpozíció, mellyel nemcsak a hallgatóság figyelmét tudja felkelteni az igehirdető, de annak megtartásában is támaszkodhat erre az egész prédikáció alatt. Az órák emlékezetesnek bizonyulnak, több kiváló hallgató évtizedek

⁶² NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. 12.

⁶³ *A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855-1955*. 179.

múltával is fel tud idézni egy-egy tanulságos vagy épp tréfás helyzetet, esetet.⁶⁴

Ahogy Vincze Géza visszaemlékezéséből kiderül, Ravasz saját maga ad példát a szemináriumon adott jó tanácsokra. Eseményszámba megy, ha valahol prédikál, akár a gyulafehérvári egyházmegye közgyűlésén, akár Kolozsváron, az egyházkerületi közgyűlésen hirdeti az igét.⁶⁵

⁶⁴ „A hozzászólók mindig új és új eredeti diszpozíciókkal akartak előrukkolni. Történt egyszer, hogy Tőkés Gyula kollegánk így osztotta két részre a prédikációt: mit szól ehhez a zsidó Isten és mit szól a keresztyén Isten? Mire Ravasz megkérdezte: - Tőkés úr, maga politeista? Ez mindenesetre rendszerességre és logikus gondolkodásra nevelt bennünket.” IMRE Lajos: *Önéletírás*. 88.

⁶⁵ „Olvasd Jókait s benne van az egész régi Magyarország. Olvasd Ravaszt, s benne van az egész Erdély” – vélekedik Vincze, s úgy érzi: „valami csak Erdélyben tapasztalható határozottság, biztosság, nyugalom uralja beszédét. [...] Ha Ravasz Lászlót hallgatom, mindig az az érzésem, hogy egyedül nekem beszél, az én lelkem gondolatait, érzéseit juttatja kifejezésre. [...] Ez a lélek csak Erdély sajátos kultúrájában fejlődhetett olyanná, amilyen s Erdély a legnagyobb áldozatot hozta meg, mikor legdrágább fiát – Magyarországnak adta...” VINCZE Géza: Erdélyi Ravasz László. 43-45.

Felhasznált irodalom:

ADORJÁNI Zoltán: Makkai Sándor (1890-1951). In: *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai 1895-1948*. Kolozsvár, 1996.

A Budapesti Református Theologiai Akadémia története 1855-1955. (szerk. PAP László – BUCSAY Mihály) A Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1955.

Emléklapok Dr. Ravasz Lászlónak, a Kolozsvári Református Theologiai Fakultáson a Gyakorlati Theologia nyilvános, rendes tanárának 1907. évi szeptember 15-én tartott Székfoglalójáról. „Ellenzék” nyomda, Kolozsvár, 1907.

ifj. FEKETE Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 2000.

ifj. FEKETE Károly: Ravasz László és Makkai Sándor kapcsolata. In: uő.: *Tudománnyal és a hit pajzsával. Válogatott Makkai-tanulmányok*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 2008.

Homiletika. Írta: Dr. Ravasz László. Kolozsvár, 1908-1909-ik év, „Theologus-Kör” kiadványa, 371 oldal, litografált kézirat (Dr. Tavaszy Sándor kolozsvári rendszeres teológiai tanár hagyatékában.)

IMRE Lajos: *Önéletírás*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 2. A Kolozsvári Református Teológiai Akadémia Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata. Kolozsvár, 1999.

[Iskola] Theologiai tanári magánvizsgálat. Theologiai tanári pályázat. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. V/21. (1907. május 26).

KOVÁCS Ábrahám: „A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története” in *Reformátusok Budapesten* vols 2 szerk. KÓSA László (Budapest: Argumentum Kiadó, 2006), II. 895-914.

KOVÁCS Ábrahám: *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary 1841-1914* in *Studien zur interkulturellen Geschichte des Christentums* vol. 140 (F. am Main, Berlin, Bern- Oxford Wien: Peter Lang, 2006), 317-356.

KOVÁCS Ábrahám:: A Scottish Presbyterian desire to revive the Hungarian Reformed Church: The commencement of Hungarian-Bohemian Bursary Programme In: Ábrahám, Kovács (szerk.) *Reformed Churches Working unity in Diversity: Global historical, theological and ethical perspectives* Budapest:, L'Harmattan Kiadó, (2016). 82-87.

KOVÁCS Ábrahám: A teológiai oktatás és nevelés a Debreceni Református Kollégiumban 1850-1912 In: Baráth, Béla Levente; Fekete, Károly (szerk.) *Őrállóvá tettek: Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és*

református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez Debrecen, Magyarország : Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Tiszántúli Református Egyházkerület (2019), 17-100. Lásd különösen a HÖT-re vonatkozó részt.

KOVÁCS Ábrahám: „A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése” in *Reformátusok Budapesten*, szerk. KÓSA László, vols 2. (Budapest: Argumentum Kiadó, 2006), II.997-1013.

KOVÁTS J. István: A debreceni theologiai doktorátus. In: *Protestáns Szemle*. XXIX. 1917/7-8. 446-453.

[Különfélék] Theologiai tanári pályázat. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/20.

[Különfélék] Új theologiai magántanár. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/20.

[Különfélék.] In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/22.

MAKKAI Sándor: *Szolgálatom*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990.

NAGY László: ... és vidámitsd meg az én szívemet. *Anekdóták – életképek*. Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 1996.

NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás története*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1995.

N. N.: Az erdélyi református egyházkerület rendkívüli gyűlése. In: *Ellenzék*. XXVIII/118. (1907. május 25).

RAVASZ László: A gyakorlati teológia történetének fő irányai. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/13. 99-100; 14. 109; 15. 116-118; 16. 125-126; 17. 130-131; 18. 139-140; 19. 149.

RAVASZ László: Az élet igazsága. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/38. 301-304.

RAVASZ László: *Bevezetés a gyakorlati theológiába*. Szerző kiadása. „Ellenzék” nyomda, Kolozsvár, 1907.

RAVASZ László: *Emlékezéseim*. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992.

RAVASZ László: *Katechetika*. Kiadja a Kolozsvári Református Theologia Theologus Köre, 1909-1910-ik év. (Dr. Tavaszy Sándor kolozsvári rendszeres teológiai tanár hagyatékában).

RAVASZ László: *Liturgika*. A „Theologus Kör” kiadványa az 1910-1911-es tanévből, 131 oldal + 19 oldal melléklettel, litografált kézirat (Dr. Tavaszy Sándor kolozsvári rendszeres teológiai tanár hagyatékában).

RAVASZ László: *Liturgika*. 1920-1921. 144 oldal litografált kézirat (a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában IMS598 könyvtári jelzés alatt).

RAVASZ László: *Liturgika*. 1924-1925. 152 oldal litografált kézirat (a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában, 1MS584 könyvtári jelzés alatt, Dávid Gyula lelkipásztor hagyatékából, az utolsó lapok hiányoznak).

RAVASZ László: *Poimenika*. Kolozsvár, „Theologus Kör” kiadványa, 1923-1924, 65 oldal litografált kézirat (a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában, 1MS698 könyvtári jelzet alatt).

RAVASZ László: *Schopenhauer esztétikája*. Szerző kiadása, Kolozsvár, Gombos Ferenc nyomdája, 1907.

RAVASZ László: Schopenhauer személye. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. IX. 1906/47. 395-396; 48. 401-402; 49. 410-411; 50. 417-419; 51. 424-426.

RÉVÉSZ Imre: „Vallomások” Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944-1949. Kiadja a Reformtus Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990.

SZELÉNYI Ödön: Böhm Károly és a protestáns keresztyénség. In: *Protestáns Szemle*. XXIII. 1911/10. 648-654.

TANKÓ Béla: Schopenhauer esztétikája. Írta: Ravasz László. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/20. 154-156.

TANKÓ Béla: Az akarat szabadság problémája. Írta: ifj. Bartók György. Kolozsvár, 1906, Stein János magyar királyi egyetemi könyvkereskedése bizománya. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. X. 1907/38. 305-306.

VÁSÁRHELYI Boldizsár: *Gyakorlati levelek egy kezdő lelkipásztorhoz*. Nyomtatott Demeter és Kiss nyomdájában Désen, 1907.

VÁSÁRHELYI János: *Emlékeim. Önéletrajz*. (kézirat) Kolozsvár, 1937. augusztus 1.

[Vegyes közlemények] Pályázat. In: *Dunántúli Protestáns Lap*. XVIII/21. (1907. május 26).

VINCZE Géza: Erdélyi Ravasz László. In: u.ő. *Igehirdető poéták, poéta igehirdetők. (Két kálvinista anonim literátor. Erdélyi Ravasz László. Czeglédy Sándor)*. Budapest, Szerző kiadása, Jakab M. H. Könyvnyomdai Műintézete, 1926.

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. 3. javított és bővített kiadás. (szerk. Ladányi Sándor) Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977.